

Wolfgang H. S c h r a d e r. *Ethik und Anthropologie in der englischen Aufklärung. Der Wandel der moral-sense-Theorie von Shaftesbury bis Hume*. Felix Meiner Verlag. Hamburg 1984 ss. XX + 214.

Filozofia nowożytna swój znaczący etap, obok Francji i Niemiec, przeżyła na Wyspach Brytyjskich. Chodzi tu zwłaszcza o filozofię Oświecenia, stanowiącą istotny nurt XVIII-wiecznego przechodzenia do tych tendencji, które dojdą do głosu współcześnie. Co więcej – myśli te okazały się szczególnie wpływowe w wielu dziedzinach życia etycznego, społecznego, politycznego i gospodarczego. Okresowi temu poświęcona jest nawet specjalna seria Studien zum achtzehnten Jahrhundert wydawana przez Deutsche Gesellschaft für die Erforschung des 18. Jahrhunderts. Właśnie jako tom szósty tej kolekcji ukazała się prezentowana praca, która stanowi rozprawę habilitacyjną przedstawioną na Uniwersytecie Monachijskim.

Autor – jak wskazuje tytuł – koncentruje się na myśli etycznej i antropologicznej angielskiego Oświecenia. Podtytuł zaś precyzuje jeszcze wyraźniej, iż chodzi o rozwój myśli od Shaftesbury'ego do Hume'a. Całość rozprawy poprzedza spis treści (s. VII-IX), krótka przedmowa (s. XI) i wprowadzenie (s. XV-XX). Po nim Schrader prezentuje myśl etyczno-antropologiczną następujących myślicieli angielskich: Anthony'ego Ashler Coopera, earl of Shaftesbury (1671-1713) (s. 1-37), Bernarda de Mandeville'a (1670-1733) (s. 39-72), Francisca Hutchesona (1694-1746) (s. 73-102), Josepha Butlera (1692-1752) (s. 103-124) i Davida Hume'a (1711-1776) (s. 124-197). Całość zamyka bibliografia podzielona na teksty źródłowe i literaturę pomocniczą (s. 199-207), indeks rzeczowy (s. 209-211) i indeks osobowy (s. 213-214).

Autor wskazuje, iż podstawy pod cały ten nurt, nacechowany w różnym stopniu empiryzmem szeroko pojętym, dał John Locke. Jego myśli, choć bardzo znaczącej, nie prezentuje oddzielnie, gdyż przewija się ona w koncepcjach niemal wszystkich omawianych filozofów. W sprawie źródeł poznania moralnego filozofowie brytyjscy wskazują, że wiedzę o dobru i złu moralnym zawdzięczamy doświadczeniu podobnemu do doświadczenia barw czy dźwięków. Autorzy ci nazywają je zmysłem moralnym (*moral sense* – Hutcheson) lub intuicją.

Shaftesbury opowiada się za estetyczną postawą wobec rzeczywistości. Sama zaś filozofia moralna rozpatrywana jest jako autonomiczna w stosunku do świata zewnętrznego. Harmonia jest natomiast zasadą moralności. Mandeville – idąc po linii Shaftesbury'ego – dał praktyczny wyraz tezie "naturalnej tożsamości interesów", która m. in. tłumaczy relacje między egoizmem a dobrem ogólnym. Stanowisko o odrębności moralności opartej na odrębnej władzy duchowej rozwinęli w szczegółowych analizach, ale poza wielkimi systemami, Hutcheson z Glasgow i biskup Butler. Pierwszy z nich

akcentował swoisty zmysł moralny, analogiczny do zmysłu piękna, a drugi łączył to bardziej z teologią, pojmując sąd etyczny jako dzieło refleksji moralnej utożsamianej do pewnego stopnia z sumieniem.

Kwintesencją angielskiego Oświecenia w zakresie filozofii moralnej i antropologii jest myśl D. Hume'a. Wskazuje on, iż przedmiotem etyki są namiętności, uczucia i akty woli. Uczucie jest dla niego podstawowym faktem filozofii moralnej, a one z kolei są wynikiem kojarzenia. Pierwotne jest natomiast uczucie sympatii. Całość koncepcji etycznej wskazuje, iż ma ona charakter społeczny i historyczny. Można powiedzieć, iż filozofia moralna Hume'a to krytyka teorii intelektualistycznych i egoistycznych, a z drugiej strony wprowadzenie orientacji emocjonalnej i społecznej. Wszedł on do historii jako autor metaetycznego twierdzenia o niemożliwości logicznego przejścia od zdań orzekających (metafizyki i antropologii filozoficznej) do powinnościowych twierdzeń etyki. Twierdzenie to nazwano "gilotyną Hume'a".

Prezentowana praca ukazuje ważny wycinek rozwoju myśli etycznej i antropologicznej. Przedstawia go kompetentnie i na podstawie odpowiednich tekstów źródłowych. W toku analiz uwidacznia się dynamika przemian, choć do pewnego stopnia wszyscy zaprezentowani filozofowie należą do jednego nurtu. Autor umiejętnie ukazuje różnice, czasem bardzo minimalne, a przy okazji także rozwój myśli angielskiego Oświecenia. Poszukiwania badawcze filozofów moralności zawężyły się oczywiście do typowego dla tego okresu nurtu, który m. in. zdecydowanie odrzucał zasadniczą myśl filozofii klasycznej. Wzajemne powiązania poszczególnych myślicieli, wspólne pochodzenie ich analiz oraz osiągnięte wyniki ukazują interesującą mozaikę przejścia do filozofii XIX wieku i czasów współczesnych.

Śledząc prezentacje i analizy, odczuwa się czasem niedosyt pewnych uwag natury ogólnej. Wydaje się, iż ważne jest wskazanie na ówczesne tendencje w ekonomii, myśli społecznej czy na przemiany religijne. Mniej lub bardziej świadomie czynniki te oddziaływały na myśl etyczną i antropologiczną, tym bardziej że filozofowie ci stykali się z myślą francuską, niemiecką czy wyrosłą z przesłanek chrześcijańskich. Oczywiście należy pamiętać, iż angielska myśl filozoficzna kierowała się nieco innymi prawidłami niż tzw. myśl kontynentalna. Zresztą to zjawisko obserwuje się także i dziś.

W sumie do rąk czytelników trafiła ciekawa, akademicka praca przybliżająca ważny wycinek dziejów myśli etycznej i antropologicznej.

Ks. Andrzej F. Dziuba